

**NBIYAAMU BATORLE
MARRABE GHAANA
POWN KI-DIYNAA N-MAAL
GBAM-GMA-TAME, NBIYAA-
WAN MAALA-CHAA-MUN-LE
KIRKURE NBIYAAMU
YUN-BUN TI-KU**

*Nnaretam gnow ne nansaare gbante-nee.
Nnaretam meen mun gneen Bi-mortibe ne Bidagbambe.*

ABOR-YILE

Egyaame	4
Ke de gnon PAORP-VWC & KiRA	5
Nbortaah gaan ne taam	7
Feyken maan akpeh	8
Ngyaan-ne maagtaam	9
Yibor-fuung	10
Ke leh-tabu	11
Nbiyaamu bartole borsiine gniin tuun le tuunle Ghaana pown	12
Njaan 1: Nbiyaamu bartorle borsiin-korkor	12
Njaan 2: Nbiyaamu batorle marrabe ki de gmaane ke-maal-gbon gnaa-taam	20
Njaan 3: Nbiyaamu batorle marrabe ki di gmaan-ne nbi-yaa weamu chaate taam	27
Njaan 4: Nbiyaamu baatorle marrabe ki de gmaan ne nbiyaamu chuutaam ne kuyuumbutiw	35

Egyaame

Takara-da nee saah kunyi-paaw wanti ne-be gnaa, Pan African Organisation for Research and Protection of Violence on Women and Children (PAORP-VWC) ne Kinderrechte Afrika e. V. (KiRA).

Te jaame be-tuu-tum-libe be nebe PAORP-VWC: Dr. Ndonwie Peter, Dr. Muma Bili, Mr. Awambeng Azeh, Ms. Felicia Amoanab, Ms. Matilda Nsiah, Ms. Agiiba Mary, Ms. Priscilla Yeli-oni, Ms. Fati Wunaate, Mr. Ndifor Luciani, Mrs. Melani Zofoa and Mr. Mohammed Yakubu, beni tutuun.

E jaame chaake tee Ms. Katja Zug, Ms. Stefanie Komarek ne Mr. Andreas Boening be ne betuun-tuun-lebe KiRA. ke nyaa be kpoh-re nen be cheii-yee ne be kpori yen be joh titee ne ke chaan kigbanw-neh daah enpaanh pee-bu.

Ti jaa-me bekpel-be ni ti-naakoɔri bene kpa kiurin-te ni ke-jaah-tee nbiyaam baatoole maa-raabee Ghaana pown. Ti jaa-me be ke-de nyaa be kpoɔ-rii.

Ki-jooley li gbaan gmaale neey kaan lan-wun-gnaa yeen laa kasaan ti-kaan lee-kee turintaam ki-gnaan ki-noa koɔ kpoan kun-bee-yen Federal Ministry for Economic Cooperation and Development of Germany (BMZ), ne Kinderrechte Afrika e. V. (KiRA). Te jaame len-beh.

Ke de gnon PAORP-VWC & KiRA

Pan African Organisation for Research and Protection of Violence on Women and Children (PAORP-VWC) en-sah libaa-toole maara-be-ne nyuu-bu naa-kooku-chuutame klee le tuule Ghaana, 2008, ne Cameroun 2010. Kinaa-kow gbaan gmaa-taam be ntim-mu belee pown.

Ghana pown, PAORP-VWC kibe lepaal-bu don tin-gele-lee ni-kituun le-tuule ntem be-gmou tin-gele-ne: Tolon, Kumbungu, Gushegu, Tatale/Sanguli ne Zabzugu. Ke-naa-koo kpaan naay borjaale ni be tor-ku ki tun be tun-le saayii fey-kene emaagaan-ne ti gbaan gbaari nen be-nin powbee nen nbiyaamu puon, kide ynaa lebah-tole maraa-be. Ke-gnan-ke ebor-le-ney, PAORP-VWC be-gnaan le-bor feg-ri ke beh kun-ne joone eborle, emaagaane, nsaan-tame ki tee be-nin powbe nen nbiyaamu.

Te tuurin taame paah lesaan-ye bejaa-tii ne ke tuu-rin benen-powbe ne nbiyaamu batorle marrabe keja keyuun-butiw ne te-biya chaa-re nbiyaamu gban-befere. Ke turin benun-powbe ne nbiyaamu be-kaann ngnale tun-lee ku gnon de tuu-rin be-baah.

PAORP-VWC ne be kpelibe tikpel ne legel-bu ynuu-bu chu-taam na koote, bin-bebaa saan ke-naa-kow kun kpah emaa-le ynuubu chuutaam, Nbeh-kure sone daam-be, Nbeh-kure bon-daambe, tin-gi-lee, ynin-borte ynii-be, be-tin daam-be ne afaa-be.

Kinderrechte Afrika e. V. (KiRA) taabu le saan-
yee “nbiyaam baa-torle maarabe Africa”
German pown. Be naan KiRA nbin 1995, Lahr
pown, Germany pown. Ki naa-kow neh be
Africa, le tuun le tuun le ki be (Benin,
Cameroun, Ghaana, Mali ne Togo pown), me
do gyaa nbiyaamu beng ne ka be giin lebatorle
marrabe gyote beng jirin ne bare, ki UN
borsiin ke-ynaa nbiyaamu batorle ne Africa
gban-kpaanku ke-ynaa abiyaa-mu batorle.
Bene kpay KiRA sanl bene kpar-echiin ke-de
ynaa nyobu-chu-taame nen nkpeh-taame.

KiRA turen-le paah le saah yee be gnun ki ‘n-
napaah jowtaam ne n-kpehtaam’ turen kuraw
bene pown ni tebe faken nen nbiyaamu
batorle maar-abe – ke de gnow pah ne Africa
pown:

→ Nbiyaamu kpah tame ki-nya eboclepon,
ki-nyane be emaagan-ne poun ene ke
yumbutiiw.

→ Nbiyaamu kor-ko kpaah derdey nya-bu
chutaame sanye.

→ Nbiyaamu jeri-mawu nbiyaamu nween ni
libator-le poun, (Ki de gyaa paah nin
imaale pown), ke kuree ni keg ma-lee be
tikin-ke poun.

KiRA tuuri-le paah le saah nbiyaamu ne cham-
poni-be nyuo-bu chutaam. Ki-cha be gnu kijoh
forli-bon bu bor-li ne keg nun ke turin bema-
lee nin be kuraah-be. Ki gnun ki gnaa me mah-
ya be tun entow gnene le chaa kite nbiyaamu
ni tikpel-be bene be npong pown yaa.

Nbortaah gaan ne taam

ACRWC	African Charter on the Rights and Welfare of the Child (Africa gban-kpaanku ke-ynaa abiyaa-mu batorle)
Art.	Article
BMZ	Federal Ministry for Economic Cooperation and Development of Germany
CCG	Criminal Code of Ghana (Ghaana gaan-geam bor-gnaataam marrabe)
CEFM	Child, Early and Forced Marriage
CG	The Constitution of the Republic of Ghana (Ghaana marra gbaan-kpaan-ku)
CRC	The United Nations Convention on the Rights of the Child (UN borsiin ke-ynaa nbiyaamu batorle)
GCA	Ghana Children's Act (Ghaana bi-yaamu marrabe)
KiRA	Kinderrechte Afrika e. V.
PAORP- VWC	Pan-African Organisation for Research and Protection of Violence on Women and Children

Feyken maan akpeh

Be gmaa keg bon neh ke de gno marra nin nborsiin pown ne, nin le gmaan keg no tobe:

- Africa gban-kpaanku ke-ynaa abiyaa-mu batorle
Nkii-taam 1990, ke kli li le tuunle 1999, kidan-gnun 1997 ne kessin 2005 le Ghaana
- Kebeke nin unaar-le gyno-bu chuntaan marrabe
Ke kli li le tuunle 2014, nkii-taam 2014 ne le Ministry of Gender, Children and Social Protection
- Gaan-geam bor-gnaataam marrabe le Ghaana (Act 602)
Kessin 1998, ke gnake le 2001
- Ghaana biyaamu marrabe (Act 560)
Kessin 1998, ke gnake 2016 ne le biyaamu (Amendment) Act (Act 937)
- Begyibe suutaam (Act 694)
Kessin 2005
- Le yeelbu gbankpanku ke de gnow nbiyaawaamu chaate Ghaana 2017 – 2026
Kessin 2016 ne le Ministry of Gender, Children and Social Protection
- Imaal ne nkuum gbaan gmaataame marrabe (Act 1027)
Kessin 2020
- Ghaana marra gbaan-kpaan-ku
Kessin 1993, kidan-gnun 1996

Ngyaan-ne maagtaam

Ghaana tinke juow libee fuw ke keii tikpil kede gyaa n-durigyaa korkoh biyaa bartorle marra ne nborsiin. Nborsiine gbaan pown le saan nyuukpey marrabe ki gnow nbiyaamu borsiine (CRC) 1990 ne Africa gbankpaanku kun ne kpeh nbiyaamu bartorle marrabe ne nborsiin, ne gyoobu-chutaam. Ke-nyaa ACRWC 2005. Ke gnow ne nborsiine neh bu Ghaana nin fuw kekei yee be laan kuure ne ke juow ne i-baamong gyobu chuutam pown nbartorle marrabe gnun ke silee.

Ki gnun ki kaan kun be baanya, Ghaana leey ki bele marrabe nen nborsiine kupaaw gneen li laan nin kpeh nbiyaam bartorle marrabe ne nborsiine Ghaana pown. Nborsiin neh korkor kaa be juow tuun le tuunle, kumbuow i-leenhi tikpil kaa peh ni – marra gbanku neh gmaan n-naasaarim pown ne – en puow kete begyiibe gnun kaanh ne ki beeh taabu mun buow

nbiyaamu marra tikpil beng borte mug paah kaa laan gbenh gnun tuun le tuunle.

Kon-konne marra gbanku saa enh tuurin te maarra borsiine gnin beeh ki tuun le tuunle ke jaah kefow nbiyaamu marrabe ne nborsiin Ghaana pown. Be gmaan marrabe borsiine ke de gnaa ke-gban-beki pown ne, min ne enh laa ne be kulkul ne ke bele johlee ke tee beeng kaamaah ne laa laan jouw kede gnaa n-maktaam ke de gyaa nbiyaamu bartole marrabe ne i-jaan kaama bu ne wunbiyaa kaamaah bu.

Be gmaan ke kugbon ne Basal pown, Ndaagbam, ne N-moohtim. Ngbaan biyaamu neh juow marra bor-momteete. Te borkeiikaal, te bor-gari kaal, ne te borkuuri kaal korko be pown.

Yibor-fuung

Ke gban beke neh juow tiiborre ejaanh, ejaanh ke gyaan ntingeen ne ntimu tekpil ke de gyaa nbiyaamu marra borsiine. Enh yaagri nfigyaam me naah.

Njaan gnu ba, juow teborre korkor ke de gyaa ijaanh korkor nbiyammu marra bartore borsiine pown, (njaan bele), Nin be kpeh teborre tin korkor le gnow tebiyaa chare ne npong chaate (njaan beta), nbi chuutaam ke de tor kuyuumbutiw pown (njaan benaa). Le borsiine lemug nbiyaamu paah, ne ke kpek nbiyaamu bartorle marrabe nin n-mog gniin le paab-be.

Njaan be yaa kpaa enklitaam ke de gnow marrabe borte ne kide gmaan-ne le boryeel leh. En gmaatam nin dorbu kaa saan ki tee le geenle amah engmaan ke gnow ne kulkul pown kede gyaa marrabe bormug le kpaantaam.

Ne be klile ke be lin enbortee. Ne ke paanh nborleem mee ne **nborgaritaam*** ke chaa ugyiile beey nborsiine taabu. Ensaanh ki tee wun biyaa be kaanh ki gbon neh nbey konkoneh marrabe bortuun taam ke de gyaan marrabe ne nborsiine bor-mugle.

Kun gmaan taabu le saan **nborkporim tuurin*** gaare taam ki de tuun le tuunle. En bemaag nsaan gnun ne be gnow nin wugyiile wun biyaa ne be laan gnow ki chaa wudaan gnun tuun le tuunle nmomtim-me be nin baanbuow ke de gnow nbiyaamu kpehtaam ne le bartorle marrabe ne gyobu chuutaam.

*En le gmaan ka taabu

Ke leh-tabu

Maarin-gbon: Gbaan ka nbin, kidan-gnun kede gyaa, ke marin-gbon kede gnun bebaatibe ne be-naatibe, Ke-naa-kow kun-ne gnaan timaarin-gban-ne laan tuurin-be be gnaa ti gbaan-naa.

(Njaan 20 ne 21 n-maale ne n-kuum gban gmaa-taam marrabe)

Kebeke: Brgyibe leh maarin kede gue nee (18).

(Art. 2 ACRWC, Art. 28 (5) Marra gbaan-kpaan-ku, njaan 1 Bi-yaamu marra-be)

Chaate kun-ne taam: Nbiyaa waamu chaa tee taam kaa kuni-ne ne keynaaw pown. Beyaamubu be la tee gue nee 18 be tebeyaa chaare.

(Art. 21 ACRWC; Art. 26 (2), 29 (2) ne 272 (c) marra gbaan-kpaan-ku; Art. 14 Ghaana biyaamu marra-be; yejaan 14, 101, 109 ne 269 Gaan-geam bor-gnaataam marrabe)

Kebeke suutam: Saanh be yeh gnun kebeke, ketote laabe kebeke yeeh pobedekaa-yeh bilaa yoo chuuku-baa – kebeke-ke n-woanke-wo ne be yen-who kutulaaba opobedekalah ke de bebaatibe.

(Njaan 1 begyibe yuumbutiwku marrabe).

Npong chaate: Te chaare benyaa betibe ne uninjeji-kaala yewn gnun beyabo betibe bedambe.

(Yejaan 100 ne 109 Gaan-geam bor-gnaataam marrabe, yejaan 14 ne 15 Bi-yaamu marra-be)

Nbiyaamu bartole borsiine gniin tuun le tuunle Ghaana pown

Njaan 1: Nbiyaamu bartole borsiin-korkor

N-gyuanne neh marra borsiine

- Africa gban-kpaanku ke-yana abiyaa-mu batorle (ACRWC): Articles 2, 3, 4, 5, 12, 20 (1)
- Ghaana marra gbaan-kpaan-ku (CG): Articles 13 (1), 15 (1), 17 (1) ne (2), 28
- Ghaana bi-yaamu marra-be (GCA): Yejaan 1, 2, 3, 6 (2), 8 (1), 9, 11, 13, 16 (1)

NBOR-GAARETAAM

Marrabe ne le saanh bene nen kpey **ebi-yaamu bator-le bu**. Nbor-siin gniin kpeey ubi-yaamu batorle marra-be korkor be UN bor-siin pown (CRC). A ladane Ghaana nun pown ya ebee-neen (CG) ne Ghaana bi-yaamu marra-be (GCA). Ne ke be Africa bor-siin pown ke nyaa nba-yaa-mu bator-le maara-be pown (ACRWC), Ghaana marra gbaan-kpaan-ku (CG) ne Ghaana bi-yaamu marra-be (GCA). Te bor paabkaal te gnow le paalbu tingele ne ketin korkor be keg bon neh pown.

Baa le sang ke-beke

Kebeke le sang unyile wonne be maale ni waa la baan enbiin saalar ni gni-nee, 18, Ghaana marra-wu pown, art. 2 ACRWC, art. 28 (5) CG, njaan 1 GCA.

Marrabe naah be-ne kpey enbi-yaamu batorle bor-siin nyew

Marrabe tikpel le chaa ke tii nbiyaamu amaa bene borti le muog paah yaa le saan. Kebe-ke nyeo-bu chuu-taam marraw-ni le laan chaa kebe-ke nen be le batorle-ne.

Mbor mug ne:

1. Lebor-siin le kah kpaas emaanne

Leborsiin-ne le tee ubi-yaamu npong art. 3 ACRWC, art. 17 (1) ne (2) ne ke kuure art. 28 (4) CG ne njaan 3 GCA. Entee nbiyaamu korkor nsan – ka gaanne ubaah – a gnun jee le-bartole borsiin gyote, na mag fehken be maalhaa, wun le saan bebaatibe nin fehken anaanpaal saanya.

Ti yeekpii-ku Ghaana pown, - ki enibe be ntiimmu korkor pown – ka tigri peh. Naa jow nkpim nim kide gnow ndaketaam dekuu cheeryee ne te gyole tin saan en-ne be ke tee ke be-ke. Nyobu chuu-taame kah-be be marle haa unen-ya koow asaan wu nen-pu be marle haa falaar-pown-ne anaa le-kpale pown ne, a kpaas nwaale-ar kpey. Ar landow-kun tun-le tunle naa tunney awaa-le aarh-aarhe en maagaa-nii le gbie Ghaana pown. Be felin-teeb maagaanii ne kpaajaabe maagaan-nii yeen be te kaanh-senh ke gnaa be wun-gbaan-bu. Le kpaahel labe be gaanneeb-nee. Ijaan yee baa lepaalbu dow Ghaana pown, be naampaale yaab gaaneeb ki gyaan en sukuu gbiile pown ne ki kuure mun ke de gnow feyken be nyeeen yaa ne be wungbaanw nin be buoh. Kede kuure nbiyaamu beng ne saah be giindambe baa kaanbe kuure tibaa pown.

2. Lebor-mug-le kpaah-taam

Le bartole borsiin le-saan tin le mugri nbi-yaamu tikpel. Engma-ka Ghaana art. 4 (1) ke be ACRWC marrabe nen art. 28 (1c) CG ne njaan 2 GCA pown. Yaane beii kebe-ke bartole marrabe pown le sang le-borsiin-le leene kaal ke de dan ubi-yaamu bor-mugle pown. Le borsiin-ley niin-bele paah kunku lee laan tuuren ubiyaamu nyuu-nee bi-yaa pown ne nyuun-nee ti-kpeeley marrabe gban ka tuun ntuu.

Ne le tuunle gnaataam pownyaa doh le kaa nag saan en be buoh. Be baatibe ne be naatibe mug ubiyaamu de gnil ne kaagri leen tebor-te baa be yaa gnaab tibah ke-de kuure nbor-mug laa paabe-beeh. 'Unee-jaah kaanh laa muul-bee chan-pon-nee' en-saah yee (be de gmiil) tor-mun baar saan be de tiibor-te chuune enbeey-kuri bonne-dam be cheey. Nyaajah saan gnuun-ne kaa-maa-ya ne te gben jow nbiyaamu gnori, nbe-yaamu chaa-montaame ne te gbeh jow Ghaana pown ne ke tee.

3. Keninebe le monafal pown nyobu-chuutaame

Lebor-siin-nee gmaan kebe art. 5 ACRWC, art. 13 (1) CG nyaari-taame yejaan 6 (2) ne 8 (1) GCA. En tee marra a taah kuu kebeke. Marra neeh le tii nbi-yaamu npong be gnuun ne laan-mugri-be bor-mugle kii gyaa-nkuum pown. Ke tigri mugle, nbaakure penh-taam bor-mugle, kede gonw be gbaanpong ne be-laafia, ne ke gnuun ke gnaa nin maalar. Kechaa nbiyaamu fiih wiin ke gnaa benyiikpaanbe.

Iborle tikpil gbeen be Ghaana pown, te be ne ki kuui nbiyaamu bene ne ti foykii yeeh. Nbiyaamu be-saan besopow-be ne bekpankpan-tibe be juob ne ke gnaa kuutohru ne nyuuni gnuba be kpiiikee. 'Ketohru nyii kuutam' be nbiyaamu pown ke de gnow yiin baa laa ke kpin-ne te gbeey

kuu nbiyaamu bene kaa laa ke gnow te” jaym-taam sangnu nbiyaamu monfale be taame bortee anaah be laa kpeenne (“bebimbim” ke de gnow nbehkuurepeehtaam, ne wun ne be laa ke nin saanyaa, ne beng korkor kinya). Nbiyaa wiintaan ke de nyaa nen imaale yeen ne faalaah be pown Nbiyaamu bin ne be lidaanlebu moonfaale kaa fog. Kun be baa yaa yiin ndaan-bune kiban (tin be lan-gea, kun be lan penhya ni keban fakeen belan donya ki nen-chaah bewunnante lafiaw, ne beng korkor kinya), en yuun ne gnubaapown naa weeri. Be baa saanne ki nen be lemonfaal pown.

4. Nbutaan ketee nbiyaa landokungnu

Le bor-sinne-le ne be art. 4 (2) ACRWC nen njaan 11 GCA. Entee npaag gnun ne leen chaa kebeke biyaa gnun mahke u-laah dohkung. En-tek chaa be foh-ke nbiyaamu lan-dohkung bin ne laa kpaah lebor-mugle ke leen.

Ghaana maale pown tikpil pown-ya, bebaatibe ka kpaah n-paanh ke tin bi beyaamu ke gya elike baame-bu, baah kpah npaan kiti be bi-yaamu. Be baatibe ka kpah npaan kiti nbiyaamu ke baani be bormugle. Baa fuu baanne nbiyaamu be borte ne kun le mugbe. Be baatibe le chuuri ilaadow ki tii be beyaamu kaa baan neb kun be daaghe. Doh korkor chan yee baa kaan nbiyaamu ke de kuure imaale pown ke de gyaa Africa yaajah kaal pown a maah nbiyaamu maah be nin bube be lenanpaale.

Marra borsiin wun chaan asaa kebeke

Ke kure te-bor-re tin be paah-bu nin leen-buh ke de gyaa nbiyaamu borsiin kpetaam. Nbiyaamu bartorle marrabe ubaa ne ti kun ni paah nen le saan nbiyaam foh-taam nbiyaamu foh-taam

yuuni mon ne be marrabe art. 12 ACRWC ne be art. 9 GCA. Enchaa nbiyaamu korkor gnun kiwiin nen wuungbaan pown ne gbii-le, nii chaan yee be gnun ki kpaan pong be wuunti pown – enchaa nbiyaamu wine ne lebartole ne ngbaan monee pown.

Amaah te-baabe kpeh yeei n-gbeile saan ti-waanfaane nbiyaa gbei-le le chaa kebike nbei wuba n-mon-tiime. Be baatibe be baa ka nyii yee ngbile chaa nbiyaamu nbey be baa ne ke bey kuura wun be Ghaana pown ne wuu daan nyeenyaa. Nbiyaamu tikpil ke de gnow paa be-ninpoobe tuun ntuun kii nbiyaam kpeh-taam ne kuusaw tuu-le. Belaa laa paarey bin tikpil le tuun etuun tikpel. Ntim-mu kpaamu bee tuun ntuun gnun le jeerinbeeh. Ka kpaan npan keg gbile be bon bechey. Ngbei-gbile naa paal kaa be lepaal-bu doh tingel kaa wee-re Ghaana pown. Been ne bee ka gnaan ne nbiyaamu kaa gnun gbile. Miin buow nbiyaamu tikpil kun faanke feyken saan bin gbile.

Bebaatibe bor-tuun-gne

Ne nsaan moane yuunun, imaale pown le saan fehken Kebeke saan yee uween. Le-borgnuunle neeh be art. 28 (1e) CG ne ki te be ACRWC pown. Iborle ne bii ‘... *Ne Africa pown ne, Kebike maanh ke ween le-chiinle leen kpaan leneeh-lee ne nwuugbaan somfii ne ... ke de gyaa nin ibaamon wiintaam, kebike maah ke wiin ne imaale pown feyken ne ngban sonfee beeh, ne nmong pown ne ntaabu gnuntaam*’. Dow bu ke de gnow, art. 20 (1) ACRWC ne njaan 6 (2) GCA, be baatibe le saan ye be jow ne ke kpeh be beyaamu. Dow le saan be baan kun ne bebaayaa ke kpeh be baah nin le saan yee be kpeh anaah ne jow nbiyaamu bartole borsiin maarabe.

Enkaa gri be meng ne ke chaane be baatibe gnaan kun ne be laah ke de gnow nbiyaa borsiin. En naame yeii banin ka chuun ndaake taam-dumu buwe nin ki kuura le nyiile ka beeh le. Chaa yee be ne ka nye be nin kan ti-gbaanee ne baar ti-gri gmaa udan lehii pown be gnuun ke bee taa-bu ennen-maarih be nin joow nbiyaamu bu.

Kun-chaan le beyaa-joolenin ne nkpeetaame poaake ke ti bebaatibe saan yee be koo ngiin pown nee. Te chaare laa bii anaa nyaagritaam laa daanyaa. Bebaatibe gbaan Suun ne be baabu ne ke gnaan ki-nyi kponkpookuu-ne, ne ke chaa bee suuni nbi-yaamu bormugle. Naa peey ketii ubaare u baan chaa ubeki ke tii ubaa en kpeh. Ke kuure, bebaatibe beeng ne kaan ngiin ke de nyaa be biyaamu bimbim yee baabuutiwan, (baa gnowre marrabe, ne be ni kuraane yaab jaah nee). Be leeki betaafaale ne ki chaane bebiyaamu ne kagri kpeh be.

Ke de gnow, be baatibe be baa be kaa kpaan ntuun ne ka kpa ilike ne encha faalar ne lesoule. Bee bi chaa nbiyaamu chaanponib ne baan elike ne kee paah be suuku poonli be gnaake kitum entonw kaa-sa be tuun-ya.

Leyeekpiil pownyaa, Nyaajaal kaal neeh gbeen be Ghaana pown (tibeyaa-cheere nin le naanpaatuun le ki te nbi ninpubyaamu). Dow kidekuure ne bebaatibe mug chaa yee baa gnuun tuun bebaatibe tuungne ke de daan paah yaa bebaatibe tikpil le kaa yee ntaafaadame min le be a laa yiini (nin marra) kaa be kpeh abiyaamu.

Ketin borsiine ne nbortuun

Ketin naakotee nebe kpelibe ne borsiin kpaar marrabe be ne kpeh nbiyaamu joow-taame le bartole. Nborsiin nee nyeen ACRWC, alaa chune art. 5 (2) ne 12 (2) ke de kuure art. 28 (1) GC.

Beene be ketiin en-gnun joow-taame ne ke kpeey nbiyaamu bartole. Marrabe neh le laan chaar nbi-yaamu fi neen kiwiin ne ngban-pong pown, mine le chaan a laa-bane tehaapale tingile pown be kpaam marrabe bene ne kpeey nbiyaamu. A laa daane Ghaana marrabe pown be ne kpeey nbiyaamu njaan 16 (1) GCA, a leenyeei ketin, ne kuraa wun ne te behe naa naakore tin-be. Duumu maanh ki-kpaam ne ketuun entuune gniin ne laan chaa nbiyaamu fi-ween ne geerimaa nee nbaamong pown.

Ne nbaa-mong pown, nbiyaamu bartor-le marrabe kaa saan te bor mugkaal ke ti kitiin yeedaambe. Nborsiin morne ne Ghaana pown amah enchaan ubabiyaa gnan wudan laa-kanbuni ne nbiyaamu kaa gnun maag be baakaa laame. Enchaa ngnaataam gbeen paabe. Ke de gnoward ponw be yeenne nbiyaamu maara paam ne ke chaan be tuun ntuun tikpil, ne nbiyaamu yumbutiw ku ne be mon nimbe baa wu ba ka churii be daambe ntiingin pown. Be-yee-ne nbiyaamu tekpil marrabe paam, ke de noh lebartole marrabe, ne marrabe bin kpeh nmongtiim, kumbuw te bortibe ne letingel kpilbe juonw be gnaaleii ne ke paanhni ebor-le bu ne kaa turin nbiyaamu kpeh-taam.

Kun-ne gri kiin ki joowh nbiyaamu faalaw le saa-ye elike ka dowh te tingeli pown ngmongtime ke-chaam baa gnuun tuun be tuule ebar-mong pown. Ke tureen nbiyaamu bormugle leh nlaataam bee amah elike kaa be.

NBOR-KPORE TAAM

- Ke laabri nborsiine yaa ke de daan i-leenhi yeen ni ubabiyaa lann gnun ki kaan Ghaana pown.

- Ke gna ke fuu ke chaa ubiyaa be ke Africa gbon kpanku nen leen buo ke de nbiyaamu bartole marrabe ne beyuubu chuu taam.
- Ke maar engbii-lee naapale kuura-biya pown ke tin bi-yaamu.
- Te de kibonbo louy ne nbortug dambe keg nan ke fuu ke de gyaan nbiyaamu marrabe borsiin nin tiyajaah kaal lehii pown.
- Ke chaa be baatibe en bey kunbu ne laan gnaa annah nkunitaam min laan daan ki tee be ne bebiyaamu be laa kaa be kpeh nbiyaa mu.
- Te naah ken en tey-re ti tingele kpilebe yee be maan ke chaa marrabe tuun le tuule ke kpeey nbiyaamu.
- Maah ken en be te kpelebe ne te kpelbe ne tingele nakortee mene be lan gnuun ku juuw marrabe tuun le tuun-le ke de gyaa nbi-yaamu borte.
- Ti nyaane lee mag ubiyaa Ghaana nbiyaamu bartor-le marrabe ne bien kpeh marrabe gbaan.
- Ke gnaa ki fuuw ne ebaamong pown ke-chang keting kpele-be gnuun ke tee elikee nmontem ene-laangnaabu ne ke tuun le tuule ebaamong ke de gyaa nbiyaamu kpeh-tam borte.

Njaan 2: Nbiyaamu batorle marrabe ki de gmaane ke-maal-gbon gnaa-taam

N-gyuanne neh marra borsiine

- Africa gbaan-kpaanku ke-yana abiyaa-mu batorle lebatorle (ACRWC): Article 6
- Ghana marra gbaan-kpaan-ku (CG): Article 6 (2)
- Ghana bi-yaamu marra-be (GCA): Yejaan 4, 6 (4)
- N-maale ne N-kuum gban gmaa-taam marrabe (RBDA): Yejaan 10, 16, 17 (1), (3), (7) ne (9), 18 (2) ne (3), 20, 21

NBOR-GAARETAAM

Marrabe bin maag nyesaal- daan-ku

Nbiyaamu marrabe be art. 6 ACRWC ne njaan 4 GCA pown. Baan le yeen-le ne ke-baan fah-ken a-gyeen-yaah.

Kepuu kebike liyeen-le kaa peeh te-nyibun-le bene be Ghana pown tenen pown nbiyaamu yeen kaa peh peh. Be-kanbua be-yeen puu-taam, bebaatibe baan n-yeen kebile ne ki-nen maa-le nbiyaamu. Kedanh le-paale-bu dow, u-ninjaah nin marra-pown le maan ke puu kabika leyele. Le-paalebu Ghana baa-tibe nin nduurinyaa korkor pown Kpey nmon-tiim ne ki-ne puu kebike leyeen-le. Be puun nbiyaamu nyeenh ki de gyaa a dum-mu lehei pown ne be tigri puun nbiyaamu n-yeen ke de noh ayaajaah bu. Ni-dinbu, be-baatibe gbeen puun n-yeen kede-gyana

tibor-silekaal anaah be puun kedigyaa nlaankpaan Kede gmaan-nee, ke pu kebike liyeenle. Alaa kpeh dow bu be puun nyeen kii *Gurondo* (taabu saanye kebike wun ne ubaabe de meeh ne be pii wu letampuulbu) *Damba* (saan le yeenle wun ni Be-dagbanbe Ghaana paalbu dow, puun kebike wun-ne be maarle Damba gbileen yunnun). Nbiyaamu been kpa a nyiin nehyaa kaane ebor-le ne be jowbe ke gnaan saamii. A la aka puu kebike leyiin monteeli en chaa yee nbiyaamu kaa gnun chuome be bombe pown ne kaagnun gmaale be nyiibepown.

Alaa daan art. 6 (2) GC, be yeen haa Ghaana beki be maang ki maale haa Ghaana pown anaa abaah nin anaah kor ayaajaabe maanh ke nin nyeen Ghaana. Te nyiibuung tin ka weereh Ke de gyaa, Befelin-tibe lepaalbu Ghaana jaanw, cheeh emaagaane ni be jow gnaan be yee baa saan Ghaana gyiibe. Min buo, naa mug-be yee be gnaa ku maaren gbanw ke kpaane ne Ghaana gyiibe. Be kpa kemaaren gbon ke magyee be saan kitiin gyiibe.

Kum-bu ne te gnaan ke-maarin-gbon Ghaana pown

Ghaana pown, alaay a alaay ke-maarin-gbon saan npong wantee gbonku ne te a maan ke gnaa. Ke-maarin-gbon le saan kigbon kun-ne alaan detee maag feey-ken a-beke gyeen yaa. Kemaarin gbon le maag yee asa ketin beki. Ke-maarin gbon le laan-cha a gnun ke-fou Ghaana carddu niin le tigri laan chaa a gnuun nsaanki-chuum-taam gbanku. Kemaarin -gbon laan gnuun chaa abeke njee te gnyuule fou-lee bun-bu ke de gnow suuku ne alaafiya pown ke kuure nchiiretaam.

Ghaana kuura-be tekpil pown ne be-baatibe kaa-laah gbeen beeh tigynool ne n-tuurin taam meen le be kemaarin-gbon pown. A laa chun-ne a beke sukuu nin ne a laan bei kumbu ke-maarin-gbon buou fekeen a laan behengyuuo-teeh (Kpeh njaan 16 (4) imaal ne nkuum gbaan

gmaatame Act (RBDA)). Nbiyaamu bin le laa kele suuku ka kpaa kemaaren gbon saanh en la baani npoake gmahtaam. Ki gnaa nyuune gnun be kaan tamarin gban nee.

Be-baetibe tikpil kaa bonne nbiyaamu maringbantee ke de gnaa fehken belah laa. Be nin jow belim feyjken be laah, kii ngyuum ne npoagleen gmoon ki beii. Ku-marin-gbon le laan mag-yee abike bangn yee ubeeng sonw ne kaa tig saan chanponni. En mug paa enlaa baa ni nbiyaamu kphetaam, ke de gnow alaa baan a de abeke ke tee te chaare – tin kaa saan be laataam (tibeyaa chaare). Dow mun kuure nbiyaamu bin ne yeeni marra saangnu. Nbiyaamu kpaa marrabe nin nborsiin gni kpeh be (chanponibe marrabe borsiine narkorku). Engnaatam maah amag yee a baan nbeng neeh.

Ghaana kpeh kibeek kumbu ni enmaah ye ti ni kpaa kemarin gbaan. Ke de gnow art. 16 (1) ke art. 3 RBDA, bebaatibe maanh ke tuirin ke-naakow kuu-ne kpey te-marin-gban ne bu en-kaa maah Ki-jeere eween yee-lui-le (7) ke gyaa nyuu-ne gnuun ne a maa-le kebike. Ti-kuraabe kpilbe bin kpeh ti suuku waam-mu, nin ti suuku kpaan-be ne bekpilbe be-ne kpeh fehken be maa-le nbiyaamu maarh ki-nin ban-ne Te-marin gban ne bu. Te baan ne tibaa yee beyniibe be gnaa le sii chuub ne nborsiin ne bu.

Kemaarin-gbon gnaa-taam

Ke de gyaa njaan 6 (4) GCA ne njaan 17 (1) RBDA, bii bebaatibe lee maah ke gnaa kemaarg-gbon ke ti nbiyaamu. Be maah ki gnaa be tingel pown feyken beyeen imaale nin nkuum naakorku deekuu. Betuntun libe been tuun niyaa maar ke tuurin bebaatibe be la daan ki gnaa kemarin gbon. Bemah ke nin be ntiimu korkor pown, ki degyaa njaan 10 RBDA. Kun be baang yaa li saan

yee a saan uninjaah anaa asaan uninpu, nween gnu be maalhaa, feyken be maalha, ayeenle nin bin jownhaa, feyken a baah nin anaah nyeen yaa (ninle saan be laa ynii).

Ke de gyaa njaan 17 (3) ne njaan 21 RBDA, ke maarin-gbon gnaa-taam saa faalah ne letingel nakorku pown amah en-gnaataam kamaah ke jeere e-gmaal saalaah ne bele. Tomumbiyaa ne 'enlaa jeere' a gnun gnaa kemarin gbon amaa ensaan nbeeng gni gnoow be laa maale kebike (kpeh njaan 17 (3) RBDA). Ye gban gnaataam laan gyeen utuun tuunle wun kpen temarin gban neh ne, be laan baanihaa kun bu ni a gnun ki gnaa maalaya ni ke fowha elike ki njaan 17 (8) ne (9) RBDA nen leen-bu. Tee maareeni bonbu gnaataamte mun kuure. Amaa, en gnaatam poani ki be laan chaa a baan (useerajele usiile abon).

Be-baatibe tikpil ka-gnaan kemaarin-gbon ki te bibiyaamu, kun-buah feh-ken be-gnaa-yaa daare letigel pown. Be-baati bebar kaanak kpaa npaanh ne elike ke-tee kemaaring-gbon gnaa-taam. Be-baatibe be-baa mun-kaa laah bin paah elike ki tuurin ke gnaan-kemaarin-gban ne nin le chaan nborti poa. Bebaatibe be-baa faanke ne kaa laa e-borban-netaam ke de gyaa bebi-yaamu bu.

Be-yeedaam-be bin- kpeh te-maarle gban be gnaataam maanh ki yoohri Beturin li-bee be yneer li nanpaal tingel pown, be-nen tuuren be gnaanh te-maale gbaane.amaah leye kpil pown baa kpa ngmaam mim be laan di tuun le tuun le. Emaale tekpile le jeere ni baa kaani. Be tigre gnun gnun kemarin ke tihaa amaah naa laa yuun ne. En laayuunni paa le saan le biing le baa ne amaah ki paah cedi be gnoow Ghaana lekii pown, 5 GHS. En tigri tee be baatibe n yuuni gnu ne be laan de kaan kegban montee.

Tibore tiine mug tamarin gbaan gnaatam le saan yee letulipuun naa-suube ne paar ne kaa laan kann amarin gbonku Ghaana pown. Nin le saanh yi a gnuun paarh ki maarin-gbon bu ammah a laan kaan ku gbon ah. Le bor-mug lin mug paaah le saan en korkor gnaa Accra le yilbu ne ke daangnu gmataam korkor be liyibu lob. Key-nyaa, marin gbon gnaataam (poa ki daaw) ne tikpil.

N-maa-le fohke-taam

Ke de gyaa njaan 18 (2) RBDA, ki-waare be de ayinle ke de gna kebike maale gbonku pown yaa amaah ke foh-kie ye a ne Unaa le kpaa ni kii yee ni maale kebike. Be tigri gnun ki yeen Ubaare a laa gnow nsaan mon-nin pown in ke kaan Tigban-ne kedinh kebike bu ki tee nmaale ni nkuum narkooku.

Be nin-jaah tikpil been saanh ke chaa be ninpobe nin nbiyaamu. kuumbuow baa bonne nbikpetamm. Ninle saan befaanke, baar trigween, ne kaa kaani ikpori monni ke gyaa fayken be kohyaa ni kaa kpaa elike ki tuurin beninpobe bee benaatibe ne biyaamu.

U ninjaah woon yee le poo-lee a nnah kebike kaa kaane npaanh ki puu ubike le yeen-le (Kpesh nyaanedag taam kede gnow nyeenputaam). Ichii yaa char nbiyaamu bei feyken be ynee-yaa nin feyken be saan-yaa nmontim ne be fei ki de ween ki beh be baah. Yenchaa beninpobe kinnee bebabaani ne ke jin-faalaar ke kpeey nbiyaam.

Waa kaan ne nyuun-nee ke ti nbiyaamu ne kaatrig laan tuurinbe be kpeh nbiyaamu ki chaane beninpobe nin nbiyaamu jiin faalaar ke kpeh nbiyaamu.

Be naatibee tikpil le kaa nyee eborle la sileeh be gnuun kaan le tuurinle ke gyaa bejeemlibe kpi-libe, afaarbe cheey ki de kuure (e. g. te Naakohteen le kpeh gyii-saale bor-mug nin gyii-saal

bartole) ke kaan nkporetaam keg gnow tebaatilebu ne elike saanyee pown. Efeeh, ne nsii-bele gneen be sii naatibe, mun-bu ni baar chaar feeh-kiba kebaan le tuurin-le kikpeh be biyaamu.

NBOR-KPORE TAAM

- Ke kpoore be baatibe kun bu ne baa maah ki ni puun nbiyaamu nlaankpaan yeeng.
- Ke de le-naanpaale cheeii ye ke de kuure suuku yeeh bu ki gyeen-ne emmagaani nbiyaamu pown.
- Ke chaa bebaatibe nbeeh kumbu le maah yee be gnaa be beyaamu te marin-gbaane .
- Ke nin tee-ree be baatibe kun-bu le maah be juuw kumaarin -gbon nbaamon-tim.
- Te suukuu be, ki de kuure feyken be kpeeh tigbanpong-gnu maarn ki nin taare bebaatibe bebiyamu maar-le gbon-ku bu.
- Ki gnaa ki-fuww be taa-gri nin foylee elike be laa gnaa kumarin-gbon
- Ke ni kpore bebaatibe be ne bane ntuuntaam ke gyaa nbiyaamu gbang-maatibe be kaan ne ngiin.
- Ki tuuku Ghaana yeedanbe ye be tuuren ti tingile kpiliba be gnuun ki nin gnaa kumaren-gbon ke-titee fahlar.
- Beyeedambe n yakre-npong ki tee le tin-gel biyaa ke di gynaa kumaaren gbon.
- Ke chaani letingle biyaa gnun ke gnaa kimaren gbon entaa grin in saan kitin yelbu baaba

- Te gnaa kifuuw ke chaa bebaatibe, be naatibe, ne benaachinpombe nbeh ti gyoore tinbe timaa-ren gbon.
- Ki maag n naachinpoong-bilee ye-ssaan yeen le maar be noh ki taa jonw eporle nin nbiyaa pown ne ke bon ne be-maalee juow taam.

Njaan 3: Nbiyaamu batorle marrabe ki di gmaan-ne nbi-yaa weamu chaate taam

N-gyuumne neh marra borsiine

- Africa gbaan-kpaanku ke-ynaa abiyaa-mu batorle lebatorle (ACRWC): Article 21
- Ghaana marra gbaan-kpaan-ku (CG): Articles 26 (2), 39 (2), 272 (c)
- Ghaana bi-yaamu marra-be (GCA): Njaan 14
- Ghaana gaan-geam bor-gnaataam marrabe (CC): Yejaan 14, 100, 101, 109, 269,
- Ghaana le yeelbu gbankpanku ke de gnow nbiyaawaamu chaate: Alaa pire 15
- Kebeke nin unaar-le gyno-bu chuntaan marrabe: Alaa pire 13

NBOR-GAARETAAM

Marrabe benedor ni k-kpeh abiyaamu nin kiyakal bem-bem

Nbiyaamu batorle marrabe en be art. 21 ACRWC ne ki jow 26 (2) ne 39 (2) CG. Marrabe ne le dor ke-chii nbiyaamu kaa kirke lel nin n-naapa-bem-bem meen-kagnaa daan nbiyaamu saanye pownbe wiintaam. Dow bu, Ghaana tinke kaa kiike nyaakaal bimbim feyken biyaa ne en laagyeenyaa.

Nborseen gneen saa ketee bortibe naakow-ku

Ke de gyaa art. 272 (c) CG em caa ketee beboritibe nin kpeh nyaajah saan ne n-naapaal bem-bem leyaajahkaal le gnaan katiubiyaamu ne bin lekaa gnaan ketii nbiyaamu kede gyaa te Ghaana pown nib be nyaani de maay.

Bebortibe neey korkoh la kaa kpaa ki yuug baantii Ghaana pown. Elandog ka phep tebordeen li gnan nin tinle kaa gnaan. Bebortibe be baa kikii yee nbiyaamu chaate ka gnaan ni be baa kikii kuure li yaajakaal pown min buo le yaajah kaal lin kaagnaanya gbeen bee amma enkaa saa Ghaana korkor ne enbee.

Tebe yaa chaare kun-ne taam kide gno npong chaate

Te tuurin kuraane kpillibe ne bebortibe be gnun ku Chun tigaangaan dam-be, Ghaana ketin bene jauw bebigeamu ketee biyaa ne npong chaatee. En beii, njaan 14 (1) GCA, kebike ki baa taa kor npong chaate pown. Ke kuure, Ghaana le yeelbu gbankpanku ke de gnow nbiyaawaamu chaate ni be jown 2016, ki tuurin ki kuune tibiyaa chaare Ghaana pown ki gyaa 2023 (kpeh p. 13).

Ne be gbeen tee npong ne tibeyaa chaare Ghaana pown. Alaa kpeh UNICEF beii nsaapon biyaamu be montechaare saan kutuku beli libe Ghaana (nbiyaamu gyogme bin be nbiyaamu chaate pown: Ghaana, 2022). Nin nbiyaamu be gwoo pown yaa kebiki ke baa maan ke mon te chaare kiwaare ni unin baa nbiin saalaar ni be gwoo. Ti jaan dowyaa nbiyaamu ninpubyaam be taa pown yaa ubaa maah ki momn techaare. Nbiyaamu be baa montechaare ni kinin baa nbeeng saalaar nin be gwoo.

Nbeen gnen maah te-chare.

Kun mog ghaana biyyachate pown yaa le saa udaan beeng. Njaan 14 (2) GCA beii techare montaam saa nbeeng saalaar nin be nee, 18. N beeng ne saan nduuriyaa borsiin nin leen bua ke de gnow art 21 (2) ACRWC pown.

Emne kaa bee ebarmong pown yaa nbeeng gneen ne be ley kisiin ki te techaare bu bar wubah ker be jow tuun le tuunle. Alaa kpeh te kurabe tikpel fehken ni leyaajah kaal ne naansaari jehmi taam poryaa te be yaa chaare gborn paah, nbiyaamu saan nbeeng saalaar ne beli kichu saalaar ni benaa ni ke mon techaare. Naasaare chaate kaa baan nbeeng ki tee uninjaa anaah u ninpu. Nin kijaangbew pownyaa be jown nbiyaamu ke tee te chaare maalar kumbuo udaan ween ki gmaani techaare. Be jow chanponibe ki tee techare en ne laan gnaabu nbiyaamu kaa laan kli ki nin gnaan tilaakpale. Alaa daan nniinbore jeemtaam pown yaa ki waare techare ngnaah be maa ke baani beey ni beeng ni ibaamoni pown (techaare seyraa gbonku) kiwaare ni be been tichaare bu.

Techare kiitaam

Tin mug paah ye abeane kebe abeki laa te chare anaahwzalaa te chaten alaa ki tiw. Ki de gyaa njaan 14 (1) GCA, nbiyaamu kaa maah ki mon techaare tin baa laa. Min bua, ti maah ki baan ne be yee be laar baa laar. Nbiyaamu gnuun ki te chaare alaa baan nbeeng saalar nin be louw. Te bore neh tin siite bonyaa li saan njaan 14 (a) CC, kikure njaan 101 CC, ayeene marra alaa doon kebikei cheey ne waa baan eben saalar nin be louw, ayenne marrabe kebeke laa kaa kii ne a de npond ki down wu cheey. Ki de gnow njaan 14 (b) CC kekure njaan 100 CC, le kunne techare tin ne be de npong ne egyiimon ki gnaa art. 14 GCA. Be baatibe kaa maah be chaa be laa taam

tuunle letuunle en laa kaa saan kebike laa taam ne marra pown ubaare yeen-ne kebike laar kaa baang nbeeng saalaar ne be louw. Dow kaa laan ki ketorkon le borsiine ne bu art. 14 GCA. En laan kpaane igyeemon tuunle kede gno tibaatilee baame bee art. 14 (c) CC ne ka laan gnun gna npontim.

Ghaana pown nen ndurigyaa kor kor pown, leyaajah kaal ne u ninborisaan jeemtaam pown yea emaale le tee te-chare. Kumbua le saanyee be baatibe kaa foole bebiyaamu laandokuyee paa yaa nbininpubiyaamu baa baani kun ne ne laah.

Baadaghi yeen bebiyaamu wiin ke genre kedaghi ke te be baakaah. Bebaatibe n-yuuni tikpil daghii be baam min le gnaan kiti be beyaamu. Faalaar maarleen pown tekpil ne te be kpeh bebaatibe joww bebiyaamu ne ke te techaare en le laan gnaabu ne be gya faalar pown ni ki daghi yee techare soone nbiyaamu sukuu ke ta yni-ne ke bininpube ki chee. Bebaatibe laandorkun li saan yee baa kpaan nsaan gnu baa ki gnow naalaa be di be biyaamu ki te techaare. Bebaatibe tikpil le banh ichuore-lekii ke de kpey en-biwaamu benh ne la be bown, anaa be baan imaale yeeLe ngyaa efee pown kebike laa kli ke be gnaan tilaa kpaale.

En laa de gnow ne 'ligmelgmel saanpown' feyken ne ba laa kibike nlintibore bebaatibe ne n-naabpaalyaa jown saale nbiyaamu be ne kor eborle neh pown. En chaa ki faangnu be nbiyaamu ni ba gnun leen ne ke fohkii tibore be nyaanni ke marra dee pown be nin tigangam daambe ke de gya udaan nin yeeni kebininpubke en-nen baah saan ye udaan de tibore ki chun-ne bekpil nen bepuabe chey.

Nwuun-gbaan laafiya ne nlekebaam kunni taam

Nbiyaa waamu npong chaa tee taam kaa kuni-ne ne keynaaw pown ke de gyaa nwuun-gbaan ne nlekebaam kunni taam. Bebaatibe ka gyi nbo-mog gyen ne dohwn be beyaamubu be la tee be npong ne tebeyaa chaare. (Re)Elaandog ti kpil, n-suukuu nyaa taam, nin nbiyaamu poh-degetaam ngboow paah. Suukuu gyaataam jonw, npon ne tebiyaa chaare. Kibeninpubke wun ne laar dike lipol maalar en jonw ngyeen ne kitiw udaan ween-taam ne u wungban-pong pown. Ipa-re yeen kaa kpa tigoole ke di danh nbiyaamu pohdigme, nmaale gyine, chanpon-ni maale taam nbiyaa kuum. Ke kuri, u daan ne kaa chuun suuku ne ka be tuun batiba, u daan ka gnun tuuren (kechaadi-pown). Be mugle korkor be bechalebe bu ne ke gyon faalaar ke ta bechaalibe fehken ne te chaare laa beii yaa nbi chanponib saah paah ne ka gnu kpeh be ne be beyaamu ne be la maale.

Te- gan -gam kune -teem menh kar kpar paare

Maa-laa chaa-te taam nen npong chaare ka kun-ne ibaamong pown. Ke de gyaa njaan 101 CC, yee wun kaamaah le doone kebike cheey ni waa baan enbine saalaar ni be louw maan ne Mara pown be pillen wudaan saarika de pown ebeeng gne luile 7. Ne kikure ke momne u baa de tor techaare pown yaa ne ke de ngyiimon ke gnaa ti gbaane anaan a giiegyiimon ke seeli u daan buon en saan marra yeenitaam njaan 109 ne 269 CC, na maa ke paal elike.

Begyibe tikpil ka nyii marra borsiin nin leen bua ni kuura be pown, ne le paadbu dow tingile, Ghaana kaa gye nborsiin nen kpeh npon ne tebiyaa chaare. Min buo, baayii nboryeenitaam min dor ki chibe. Nbor-siin gneen kpeh mairabe neh baa be juow tuun le tuunle. Be gyiibe tipil been le gnaa saa tigangam fefii wubaa ne bechuribe ne ke peiinibe sarika pown. N-gbanwanke taam

ne nbor baarle taam le saar borle yeon le juan engeen ke te marriabe bor tuun-gne ka tuurin ben kpek marra borsiin.

Ne-ilandodw ponw

Ghaana ketin laa ke jaah lkaah me iyaajah saan bembem nen kaa gnaan kede noh nbiyaamu ne npong chaateetaam. Marrabe gyii le-sohe nin chaa be. Larkor te chaare gban pown ne ne enyouw ebor-le ke tee-be. Dow be bi-taamu, nin bi-taamu, nin unaar-le gyno-bu chuntaan marrabe (p. 13). Ke kuure, esaan ti kpil ne be de beli ke jaah npong ne tebiyaachaare Ghaana tinke pow ke kunne 2030.

Nborsiin ne korkor kaa laan gnuun juum le tuule kunbuow:

- Ketin marrabe beng ne be kpaa tuun nborsiine yaa ka be tuun ne ibaamon pown.
- Ntuu-ren taam ne elike yeen saan be de tuun letuun le kaa be donw.
- Ki naabitiw kun saan en nin be be kpil-be ne tinaakore korkor been lee saa be kpaa ke tuun le tuun kide tuuren nibyaamu ne i-maale yeen ni koh ngeen ney pown.

NBOR-KPORE TAAM

- Te-kpore te kpol-be ne te bortibe be le nyea-jah saan pown yaan bey kum-bu ne eu-kaa gnaan be teh obiyaa -mu anaa be de npong ke te techane .
- Ke yeen be bortibe naakoku Ghaana korkor yee le leen ki jug ye abiyaamu-ne kpong cha tetaamkaagnaan.

- Te chua ke ninyeeh tibortibe be ble naapaah marrabe min ne laan juurin letingele kpilebe be de joun tebiyaa chaare.
- Te teagre tee te chare le baal-puun. Te lee techare nin maira pown mene ebarmong len be techaare pown.
- Te chaa nyiyaa beh nbing meem york me ne amah ki baa ne kin in mon te chaare.
- Te chaa nbiyaamu ne be batibe beeh kum-bu ne enkaa-gnaan yee be tee npong ne nbiyaamu chaate.
- Te chaane kugyi paaw beeh ye marabe be ke kpeh ne ka pum enpaah nbiyaamu ne npong chaate.
- Te chaan be baatibe gnun ki leen ne ke bee n-saantaam wun ne be nbiyaamu npong chaate.
- Te tuurin be kpil libe ne bebortibe be gnun ke Chuu tigaangan daambe -be bene jauw be biyaamu ke tee npong chaatee. Ke tee bepoabe bene kpeh marrabe ne ke ta been be bu.
- Te tee nbiyaamu npongke gnun ne be laan gnun naare be gnun ala npong a naah marre be gnug ke liu yee baala npong anaah nbiyaam chaater.
- Be marabe gnaalibe maanh kede marriabe me nborsii ke tawn entuun ke de gyaa nbiyaamu ne npong chaateetaam.
- Te gnaa kifuow kechaa bene be kpar ngnaame ntuurin me elike jaahw bedin fuurin nbiyaamu been ne be saan ke de gyaa npong be tebiyaa chare tetaam.

- Ke ban ngyok peeh ke de gyaa be kpilbe ne le nan-paal kpilbe bee-gnun ki tuum le tuule le emontime.
- Te tehri betin danbe kpillebe ne tikpillibe ben ne be politics pown, Yee tibore laa daam ki gnoe tibeyaa chaare been le begnaale pon, kunbuo n saan bor gaaraah.

Njaan 4: Nbiyaamu baatorle marrabe ki de gmaan ne nbiyaamu chuutaam ne kuyuumbutiw

N-gyuumne neh marra borsiine

- Africa gbaan-kpaanku ke-ynaa abiyaa-mu batorle lebatorle (ACRWC): Article 6
- Ghaana bi-yaamu marra-be (GCA): Njaan 6 (3)
- Ghaana begyibe yuumbutiwku marrabe (GHTA): Yejaan 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 18, 37

NBOR-GAARETAAM

Marrabe beng ne cheii nbiyaamu kede gyaa nbe chuutaam ne kiyuumbutiw

Marrabe be kpeh Nbiyaa–chuutaam ne nbiyaamu marrabe ne be art. 29 (1) ACRWC ne ke tigri be njaan 3 GCA ne njaan 2 GHTA. Le borsiin-le kpeh nbiyaamu kpeh nbiyaamu ki-de gyaa nbiyaa-suutaam ke de gyaa bebaatibe be ugyile wun-biyaa lan minebe.

Begyibe yumbutiwku nin nbiyaamu yumbutiwku saan le bor-mugle paah Ghaana pown kedegyaa Ghaana tomke pown nen e-jaan korkor. Ghaana nakorkor be ne kpeh tigyibulung kaamaah ne nbiyaamu ne n-naanpaal kpeh taam leen -nee be gbanku pown bee begyibe yumbutiwku Ghaana pown 2022-2026 (p. 2) *‘Ghaana saan kitim kin pown ne be jow begyii jow konhyaa paa n bechuutaam feyken be jow benijaab, nbeninpub ne nbiyaamu ki tee npong chare*

nin kiyumbutiw'. Ki daan (p. 3) ne ke nin donw nbiyaamun korkor le be tuun le tunle Volta morlibu 60% pown ni bede npong ne be deb ke gnaa kiyuumbutiw.

Bar-le saan lebi- chuule ke de gnaa kiyuumbutiw

A laa kpeh GHTA njaan 1, en-bei le be suu-le le saan kigyuo-ri kijoh chuni ke-baale u-gyle ke-kpin-ne u-gyle anah ke-fuh u-gyle wuu-ni kaa ka baan ebiin saalar ne be neii. Te kpah n-yagri taam wurre n-ynaataam yagri taam kuyuumbutim yagri taam nin korkor ne be yeen nsuutaam. E-naah-mugli nbiyaamu pown len-yee. Njaan 5 GHTA en chaane-ne lenyee nbii chome taam gnun-ne saan n-paanpii-bu lebonbonlene e-gnun non saan kiton-ne en-gnuum-bu anah kitaa-paabu. Ke kuure naa gnow yee nborsiin neh be Ghaana pown anaa en be kitin ke baa pown. Naa kaabe yee be monne nbiyaamu, be de npong ne ke gnaabe, anaa begbamebe, anaa be yohri nbiyaamu kaatug-be kide npon kiyaa ben tuun le tuun le. Le bechuutam anaah le suule gnon gnaa ne kebike, ubaare anaah ukpeeyle kaa nyiin enbuu.

Ghaana pown le biyaa chuule kpaa esaan kipaaw ne engnoree:

Be suuh nbiyaamu kikipel ke joh glyee be kurra be pown ne ke how don bejan-ban lee be kurrebe pown alaa kpeh paah suu Volta danne. Be-jaabaamlibe jow nbiyaamu ni kpaa baan epaare. N-naasuu biyaamu tuun le tuun-le tikpel ke de gyaan n-yuu-ne le kaa paanyaa nefeyken kaa gnaan-yaa. Nbiyaamu le koh ngyome jeobi ne ke sogri telaane en laa sog e-suhitaabu. Nbiyaamu ne be kpeh ye be gnaalee ne gnon sogri te laanne. Baa kpeh ye udaan gnon wooh n-yuume anaah waa gnon wooh. Bedaaghiyee, nbiyaa kum kaa paab be kum boone be fohke yee le saaye nbiyaamu la kpai n-gyum pown en jown ijaan tikpele. Be jaan baaliibe be ba giike

nbiyaamu gnaalii ne kidegnaa bukaataabe enynnoome pown, be foowkii yee nbiyaamu faarikuw le laan jonw ejaan tikpil.

Tikpil suu nbiyaamu Ghaana pown ki de gna bukataabe ne, be baan be wun naante ne be baambe beeng tuun en tuu echoh suuhi taabu, anaa ki nin jowbe tuun le chinlee tuungne. Nbi ninpub yaamu been yneen faalaar chiingne ne ki kpeh bebaakaa, nin beeng saa nkpebile ne be chuuri paah.

Le beyaa-suule ween Ghaana pown le like baanme bu, kunbouw le naan-pale tuun-le ween ne be baan nbiyaamu tuuni ne ki kuure nbiyaamu ninke kow e-maale chey. Enkin gbooh pa ani ti kuuraabe pown ne bebaatibe kaagri laa nbiyaamu feeh ween be cheey. Nbiyaamu be baa fe saanne ki nyeey linaampaale yee be chaa baan elike en tinkpaamu pown anaa kinaasaare tin ke tuurin be maale leii. Bebaatibe be baa le taayke be biyaam yee been chuu baan elike ntinkpaamu pown. Be baa mun le moonin nbiyaamu yee be laan ni paabe elike u gmaale biyaa bin ni jow tuurin bemaalee, amaah ba paabe elike gbaan. Ki kun neh nbiyaamu fonfaale beii ne, be gyoobu chutaam korkor beii, ne enkun ne be nin nkum pown.

Kunbuu maah aleen ke tug

Wun biyaa ni kaan anah gnun le biyaa suulebu maanh ki leen ne be chuuw wudaan. Sehn wun ne la gyii anah agnun ni ka leenya, maara doph yee be chuu udan (ki kpaale e-gmaale saalar nin bele) anaah be chaa wudsn npaah le poon-le. Nin be njaan 6 GHTA pown.

Ne le ye kpil pown ya Ghaana dow be gyiibe ti kpeil fanke ye be laan leen le bisuule borte, kumbuow le saan ye seen-wun le leen yaa be gnaan entoh-nyeen laan jii baan a mon-faale. Be

baa kaa laa i-marra esaanh yeen ni bee ki de gno lebiyaa-suule borte (n-gyu-ne gnune alaan bee, ibor bane yeen ni be laan bane-ha kigri wari baani-ha), Seenh wun ni leen saah borte kibeke kin ne be suung yaa laa gbin-ne a gnaalee pown ne. Be baa kaa gyi fey-ken le saa a chuu ne ki leen saa borte eh. Be gyiibe ki paaw li kaan ne nbiyaa-suum a-maa ni kaa laan leen kumbuah le saan yee bibiyaamu kaa yaa anaa udan kaa gyii kibeki kin be sun-yaa. Be baa kaa fu gyi kun bu ne be tuuren nbiyaa-suukaab ki tee kuyuum-butiw. Marra wun le tee le borsiinle npong ke kpeeh ne ke chuure be ni gnaame yaa, be gyiib tikpil kaa gyi marra gban.

Nborleen taam saanh

➤ *Gmaa laan gnun ke leen le biyaasuule borte?*

Ke de gyaa njaan 9 GHTA paaw le gnun ke leen (nbiyaamu) suule borte, ugyii-le wun ne kpah tiburri a-naa wun le gnun le be suule borte maah ki leen annah kibeke wun ni be suun-yaa laa kaan n paanya maah ke leen ke tug be poabe. Kebike kin ne laa pari gnun chaa u gyile wun ni chig-re n-cheh-wu.

➤ *Feyken manh a leen ketug?*

Njaan 6 GHTA ki maara gbonku be u-gyiile beyaa gnun leen tebore ki tug nbehkubonedaam-be, kinaakow kun ne kpeh nbiyaamu baatole marrabe, kinaakow kun ne kpeh gyiisaal baatorle ne gyiisaal gyuobu-chutaam, nen gyirimaah kenaakow kun biyaa le be lenanpaal ne kpey e-baamon ne gyisaal gyuobu chuuytaam. Njaan 9 GHTA ne be suung yaa gnun ki leen enborte ki de tug kinaakow kun ne be adum-mu,(baa be kpaale udaanween gnu baa), anaah kinaakow kin pilee feyken ni tiburri gban sileey.

En-peeh kitee ti kaan nbaakubone daambe be kin pele ti dum muy ni tingin, te naarkokpaan neh kaa pelitee. Alaa kpeh ti naakore kpaan ni tin kpen nbiyaamu, bartorle marrabe borsiin bee ntigin pown ne lepaalbu doh jaan, be gyiibe tikpil le kaa nyiibe be bu. Be gyiibe tikpile le kaa gyii be bu ni kaa nyii ntuun gne ni be ki tuunyaa, banyii nin maarra pown be le maah ti leen ki tuug nbiyamu ne kiyuumbutiw borte. Be laa nyii gbaa baa kpa elike yeen saan be de kor loole ki chuu kinakow gbaan ne baa ki kpaanporkeii gmii le kaa be beeng de chiin ke leen tibore. Ke kuure, te naakore gbaan kaa kpa ngmaam anaah elike yee be laan de tuune le tuunle mun buo nyuune kamaah be tuug be daan kidaa leen yaa yee ba gnun gnaa tibaa ne kefaare maag bin ne chaa ti naakore nwaan bin be bedumu ni ke kpeh tibeyaa borre.

➤ *Kun manh a leen ke-tug?*

Ke de gnoh ne tegangam wun biyaa le laa siley, a maanh ke beh ne ebaamon pown kun ne Gnaah. Bali-gnaa, Baa-daa-ne ensiil, laar ni ensile, gmaali chaan tigangam siile ne Gmaabu ni ensile. Tebaah laa gnaah ne a leen ke tug nbehkubomdambe, be maanh ke peey baan ne wun ni jonw tibo-re nin wun ne tibore sanke ki teeya, a naah useey-raa jile, ke de gyaa njaan 11 GHTA. Be laan gnaa kun ni seleh korkor ki de gnaa kigban kpan-gnu pown ni ke tiw wun jonw ye borle ku-gbon ku baah.

Nbey-kubondam-be biin, le be lepaalebu-doh tingeli pown Ghaana pown, ka kpa feyken ne maah beynibe nin kaal ne ki gi nbor gbaam nin le bor gmaale. Nbiyaamu ka gnun leen tibor-balikaal tin mug-be. Nbehkubondaam-be feew le kpa taabu chien-yee ne le nyii leen be jow kpeh nbiyaa suutaam borte. Beng be baar kaa nyi be ne jow nbiyaamu suutaam bort eke degyaa n-gban gmaa-me ne keg nun de chuu kemarra de kpaanku pown.

Nkunni taam min kaa kpaaw te nyool

➤ *Begyiiibe bin ne be-chuu ke de gnaa kiyuumbutiw pown*

Nbi-suukaab maanh be baanh i-yorke ke kpeh be wun gbang ne be laafiyaaw, ke kurray n-maa be baanh nkoh-kon gnun maan-yaa ki-debe ki gnaa. Ke de gyaa njaan 11 GHTA borsi pown, nbeh-kubon-daambe le maanh ke maag ne ki tuuren nbiyaamu min le maah nin marra pown. Ke de gyaa njaan 18 GHTA borsiin gni pown marrabe, kebeke kpa nsaan ne npong ne marra saan-gnu pown yee ubaan le tuuren-le ke de fehken wu laan nin koh ne kifaari gmaale Beynibe ne. Nbiyaamu gnun baan elike tuuren-taam ke de gyaamarrabe naakorte pown ki de kelee ntuun ke kpey ubaah. Kikun-neh elaan -dog chuutaam maah ke kpey kun ne laan yuuren kibeke, keyekpel pown yaa, elike ne n-gmaam min baah saan n-nebee keg nun tuun le tuunle nin ibaamon pown kaa -bee.

Leyeelpil pown ntuurin taam min le saa be ki tee nbiyaamu been-ne be-suun ki de gnaa kiyuumbutiw ka be, fehken be kpeh tibeyaa borre kaa moe bee tidum muii, ne lepaal bu doh tingel Ghaana pown, ade gmaanne, te naa korte tin nin tuuren saa be bortibe anaa inaap kpilibe. Nyuun ne tikpilee ntuurintaam meh kaa weere ki laan kpeh tiboren dowre, Le tuuren le neh kaa gnun yuun-ne kumbuo ensaan bebakaa likii ne be juow kpeh nbiyaa-suukaabe

➤ *Begyiiibe chuutaam ne nbi-chuutaam ki de toh kiyuumbutiw*

Beyniibe yohriilm ne nbi-suutaam. Ke de toh kiyuumbutiw korkor saa tigangam ki marra borsiin nen leen-buo, njaan 2, 3 ne 4, GHTA, sehn wun ne laa chuu ubaa anaah a suung ubaa kide toh kiyuunbutiw pown, anaah seeng wun ne tuuren ubaah wun ne be n-naahsuu sang ne kiyuumbutw tuunle pown, maanh be kpaalaa nbeeng gni gnow. Nbimbim ne maang-yii a kuure

be-ne suu nbiyaamu kejoh tuun kiyuumbutiw tuunle. A laa baan u-gyiile ne kide tooh nbim-bim ne pown (bebaatibe gmu gnaa dow), anaah a fohkei ki tuuren nsaan chuomtaam be yohri ubaah ki toh nbiyaamu kiyuumbutiw ayeen-ne marra.

Seeng wun ne tegri bang nkah-kaar ki tee ugiile-suukaa wun chaa tuun (kebeke) kuyuumbutiw Ghaana pown, tuunle mun yeen-ne marra borsiin ne baa chuure ben ghaan kuyumbuubutiw. A laa tigre ki ketee anaah a gmaan kugbon ketee u-baa nsaan ney pown a tigri yeen-ne marra. Le bormugle leen be jaah nbi-suutaam ne kuyuumbutiw borpaabele saang ten in ka jow nborsiin ne marrabe juo chuuri begyiibe beeng gnaa entuun. Bin ne marra borsiin la aba chuu be tigan-gam ne pown naa la be gnaw be yni kpanbe-bu ne belibe. Be laan dowg bonelibe bin ne kpaaw ne ki bonne elandowg kide gyaa ne e-saan gnun pown saan be juo nborsiine nmomtime meeh saan maa-gnaandambe ne belik-jiilibe sey-raa daambe (kpeh kigyaa *Kun manh a leen ke-tug*) ne seyra gbantee kede daan le borjiile kagri gnaw marra ne nbaamong saangn pown. Ki kun-ne te marra-gbaane tikpil ne baa gmaado ne tekpil ne ebaamong sanye kaa dor chaan-ne bin de tuun le tuunle. En-chaaw yee begyiibe bin le be tigan-gam ne pown gbeen gnaanh.

NBOR-KPORI TAAM

- Kegnaaw ke fuuw ke chaan ubiyaah be nbor-mug ne ngeen gnin en-juow ki tee nbiyaamu.
- Ke chaa bebaatibe nbee kumbu ne baa manh be de bibiyaam ki tee emaale yeen-daaree anaah bebom-tibe.

- Ke tuug ki-nyii paaw kumbu ne enmaah ti gnow marra borsiine ne ki nin leen nbichuutaam ki de tor kiyuumbutiw pown.
- Ketin naakor kpan-tee bin ne kpeh nbiyaa suum kede gnow ne kuyuumbutiw maanh ke gyaan-ne be- baar npaanh-piin bu ne ubiyaa beah be bu ne ki gnun baan ki kaambe te-boree laa baar neh.
- Ke seein fahlaa kekpanporki fehken ne ubiyaa laan gnun yeeng ne ke leen uborte kun ne mug udaan ne baawbah ka laan bey.
- Ke tee ndaaktaam ke de gyaa ketin daambe, be poaan ke tuuren nbiyaamu borbaame ke de gnow nbichuutaam ne kiyuumbutiw.
- Be poa-be nin nbekubondaambe maanh be de marra borsiine ke tuun le tuunle ne kichuuri bin be gnaan tigangam bortuung.
- Ke yiin kitindaambe ben ne kpey tekor-koh yee be tuuren emontim ne elike janw nen be kpiliben ben ne kpeh tibiya bor-re diin maartaam feyken ne be laan gnun de kpeh nbiyaamu bin ne besuun ne ki de tor kiyuumbutiw pown.
- Te bilee nsaah mon-ne ke tee nbi yohri-kaa be ne bejow chaa kuyuumbutiw n-gnun ki gnow kifaare gmaale begyiib neeh, te bang Feyken be laan gahne, kun ne be laan jee, e-yorke gnun ne belaan gnun kpey be wun gbaangn, nbehkuure pain-kaah, ne nkpore mon-ne.
- Ke ne jaah baakaar daambe be ne jiin elike ntuun pown ne ki gnan min ne kaa maanh yaa, paah bemarra ji-libe.

GYAANE MAG KIBOMBOLOYE

Ke yaagre ke gbangnun neh daaketaam ke de gnow nbiyaamu bartorle marrabe be gyiibe kibomboloye pown, ke de gyaa n-paan peii bu:

KURRABE KIBOMBOLOYE TINGBAAME GNAANKE TAAM - GUSHEGU

FM 94.7 MHz

N-nehle gnun kaa kpaa n-nehle ne leboleenle

*Benh juow tuun le tuun le
saan:*

Pan African Organisation
for Research and
Protection of Violence on
Women and Children
(PAORP-VWC)

Ntuuren taam gyeenh:

Kinderrechte Afrika e. V.
(KiRA) and German
Ministry for Economic
Cooperation and
Development (BMZ)

Leboryele:

Nborleenetaam tingbaame le-batorle Ke gnaa

WU GBAAN GMAALE WUN KPEH KEG BON NE GNAATAAM

Pan African Organisation for Research and Protection of Violence on Women and Children (PAORP-VWC)

P.O. Box TL 2153 Tamale
Northern Region/Ghana
+233 5433 05470
paorp.vwc@gmail.com
www.pan-african-paorp.org

Kinderrechte Afrika e. V. (KiRA)

Schillerstraße 16
D-77933 Lahr/Germany
+49 7821 38855
info@kira-international.org
www.kira-international.org

NNARETAM

Nnyuune ne gban-nara-u Basal lehi lesaan: Klink Communications.

ELIKE TUUREN DAAMBE

The German Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ)
Te borte tin gmaan ke be kegbon ne pown saa PAORP-VWC borte enbuay enkaa gnun nin saa
German Federal Ministry for Cooperation and Development.

© PAORP-VWC/KiRA, 2023

